

PAPER DETAILS

TITLE: KÜL TIGIN YAZITINDA ÇOK ANLAMLILIK

AUTHORS: Feryal KORKMAZ,Rabia SARAL

PAGES: 1-21

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3016357>

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 12/1 2023 s. 1-21, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

KÜL TİĞİN YAZITINDA ÇOK ANLAMLILIK

Feryal KORKMAZ*

Rabia SARAL**

Geliş Tarihi: Eylül, 2022

Kabul Tarihi: Ocak, 2023

Öz

İnsanoğlu var olduğu günden beri somut veya soyut her olguyu anlama ve anlamlandırma gayreti içindedir. Bunun neticesinde dilini zenginleştirerek bir nesne için birden fazla kelime; bir kelime için de birden fazla anlam türetmiştir. Yaşayış tarzı, dinî inanç, sosyal, siyasi ve ekonomik etkenler dili dış cepheden değiştirirken dil içinde meydana gelen pek çok anlam bilimsel hadise, kelimelerin anlam yükünü artırmıştır. Öyle ki bir kelime, bağlam başta olmak üzere deyim aktarması, ad aktarması yahut ikileme yapılarına bağlı olarak yeni anlamlar kazanabilmektedir. Söz konusu dil içi ve dil dışı olayları bir çatı altında toplayan “zaman” faktörü, yeni anlamların keşfedilmesi ve dile yerleşmesi için oldukça önemlidir. Nitekim zamanın değişmesi hayatı; hayatın değişmesi de dolaylı olarak dili etkilemektedir. Bu bağlamda dilin işlenmişliğini ve gelişmişliğini gözler önüne seren çok anlamlı kelimeler, Kül Tigin Yazıtı çerçevesinde incelenmiş ve tek bir metinde dönem içindeki tüm anlamlarını yaşatan kelimeler tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türkçenin yaşı, Kül Tigin Yazıtı, çok anlamlılık, söz varlığı.

POLYSEMY IN THE KÜL TİĞİN INSCRIPTION

Abstract

Mankind has been in an effort to understand and make sense of every concrete or abstract phenomenon since its existence. As a result of this effort, by enriching the language, more than one word for an object; has derived more than one meaning for a word. While lifestyle, religious belief, social, political and economic factors changed the language from the outside, many semantic events that took place in the language increased the meaning load of the words. So much so that a word can gain new meanings depending on the context, simile, idiom transfer, name transfer or reduplication structures. The "time" factor, which brings together the internal and external events of the language in question, is very important for the discovery of new meanings and their placement in the language. As a matter of fact, the change of time is life; The change of life also indirectly affects the language. In this context, the polysemous words that reveal the processing and development of the language were examined within the framework of the Kül Tigin inscription and the words that kept all their meanings in a single text during the period were determined.

Keywords: Age of Turkish, the inscription of Kül Tigin, polysemy, vocabulary.

* Dr. Öğr. Üyesi; İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fkorkmaz@istanbul.edu.tr

** Arş. Gör.; İstanbul Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, rabia.saral@istanbul.edu.tr

Giriş

Tarihî seyir içinde dil, belli dönemlere ayrılmıştır. Her dönem bir öncekinin etkisini taşısa da kendi içinde özel bir söz varlığına ve anlam yapısına sahiptir. Köktürkçe, sınırlı sayılabilecek kelime hazinesine rağmen çok anlamlı kelimeler sayesinde söz varlığını bu sınırın üzerine çıkarmaktadır. “Dilde ekonomi” tutumunun yansıması olan çok anlamlılık, bir metin içinde aynı kelimenin farklı anlamlarda kullanılmasına yol açmıştır. Bu çalışmada Türkçenin ilk yazılı belgelerinden olan Kül Tigin Yazıtı, art zamanlı inceleme yöntemi kullanılarak incelenmiş ve sadece bu yazıtta dönem içindeki tüm anlamlarını yaşatan kelimeler tespit edilmiştir.

Çok anlamlılığın tanımı ve çok anlamlı kelimelerin tespiti hususunda gerekli olan teorik bilgi, çalışmanın ilk iki bölümünde ele alınmıştır. Birinci ve ikinci bölümün üzerine inşa edilen üçüncü bölümde ise teorik bilgi, pratiğe dökülmüştür. Bu bağlamda Kül Tigin Yazıtı’nda yer alan 570 kelime, tek tek ele alınmış ve bu kelimeler yer aldıkları bağlamlar ile birlikte tasnif edilmiştir. Yalnızca bir metinde dönem içindeki tüm anlamlarını yaşatan on beş isim tespit edilmiştir.

1. Çok Anlamlılık Nedir, Ne Değildir?

Literatürde çok anlamlılığın karşılığı olarak kullanılan *polysemy* kavramı, Eski Grekçe “*poly*; çok” ve “*sema*; belirti” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir (Ahanov, 2008, s. 95). Genelde anlam bilim, özelde çok anlamlılık üzerine yapılan çalışmalar incelendiği takdirde ortaya konulan çok anlamlılık tanımlarının benzerliği dikkat çekmektedir: “Bir kelimenin anlamları arasında ilişki olması durumu” (Cruse, 2000, s. 109); “Aynı kelimenin bir dizi farklı anlamı karşılaması” (Guiraud, 1999, s. 65); “Birden fazla birbiriyle bağlantılı anlama sahip olan sözlük birimleri” (Lyons, 1977, s. 550); “Bir formun birden fazla (tarihsel olarak) ilişkili anlamı olduğunda ortaya çıkan olgu” (Lewandowska, 2007, s. 139-169); “Birbiriyle ilişkili iki veya daha fazla anlama sahip tek bir sözcük formu” (Falkum, 2001, s. 177); “Değişik etkenlerle bir göstergenin yansıttığı temel anlamın yanı sıra yeni yeni kavramları da anlatır duruma gelmesi” (Aksan, 2007, s. 188); “Bir gösterenin birçok gösterilen belirtme özelliği; bir birimin birçok anlam içermesi durumu” (Vardar, 2002, s. 62); “Bir kelimedede temel anlamla bağlantılı birden çok anlamın bulunması; bir kelimenin, anlam gelişmesi yoluyla, asıl anlamı ile olan ilişkisini kaybetmeden yeni anlamlar kazanması” (Korkmaz, 1992, s. 38) şeklinde tanımlanmaktadır.

Yukarıdaki tanımlardan hareketle denilebilir ki bir kelimenin çok anlamlı olarak değerlendirilebilmesi için iki temel ölçüt mevcuttur. Bunlardan ilki, söz konusu kelimenin birden fazla anlamı karşılaması; ikincisi ise bu anlamların birbiriyle ilişkili olmasıdır. Çok anlamlılığın ne olduğu kadar ne olmadığı da tartışmalı konular arasındadır. Nitekim birden fazla anlama sahip olan her kelime çok anlamlı olmadığı gibi, birbiriyle ilişkili her anlam da tek bir kelimeyi yansıtmayabilir. Bu noktada kelimelerin hangi kategoride değerlendirileceğine dair bir kavramdan daha söz etmek gerekir: eş adlılık. Eş adlılık, birbirinden tamamen ayrı, iki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesi (Aksan, 2017, s. 91-92) olarak tanımlanmaktadır. Daha sade bir ifadeyle, yazımı aynı ancak anlamları birbirinden tamamen farklı olan kelimeler eş adlı olarak değerlendirilmektedir. Bu tanımdan yola çıkarak bir kelimenin eş adlı mı yoksa çok anlamlı mı olduğunu tespit etmek için Lyons iki ölçüt ortaya koymuştur: etimolojik bilgi ve anlamların ilgili veya ilgisiz olma durumu (Lyons, 1981, s. 146-147). Etimolojik bilgiye göre bir kelimenin sahip olduğu anlamlar tarihsel

olarak birbiriyle ilgisizse; yani bu anlamlar dilin eski dönemlerinde farklı sözlük birimlerinden türemişse eş adlı olarak değerlendirilir (Falkum, 2011, s. 16). Çok anlamlı kelimeler ise eş adlı kelimelerde gözlenen tarihsel rastlantının aksine, çeşitli anlam hadiseleri sonucunda yeni anlamlar kazanmıştır (Uçar, 2009, s. 75). Belirlenen ikinci ölçüte göre anlamların birbiriyle ilişkili olması çok anlamlılığı işaret ederken anlamların tamamen farklı kavramları yansıtmaları eş adlılık olarak değerlendirilmektedir.

2. Anlamların Tespit Yolları

Kelimelerin yeni anlamlar kazanmasında dil içi ve dil dışı olaylar etkili olmaktadır. Dilin gelişmesinde ve değişmesinde rol oynayan dil dışı olaylar, tarihi, toplumsal ve ruhsal etkenler olarak değerlendirilmektedir. Ancak anlamı zenginleştiren olaylar sadece bunlarla sınırlı değildir. Anlamın değişmesine yol açan dil içi olaylar, deyim aktarması, ad aktarması, bağlam ve ikileme yapıları şeklinde tasnif edilmektedir (Saral, 2021, s. 89).

2.1. Aktarmalar

Çok anlamlılığı ortaya çıkaran anlam olaylarının başında aktarmalar yer almaktadır. Aktarmalarda anlatılmak istenen kavram, onunla bir yönden ilişkisi, benzerliği, yakınlığı olan başka bir kavramla anlatılmaya çalışılır. Böylece gösterge yeni bir anlam kazanır (Aksan, 2017, s. 79). Aktarmaların en yaygın iki türü, deyim aktarması ve ad aktarmasıdır.

Deyim aktarması, aralarında uzaktan veya yakından ilgi bulunan iki şey arasında bir benzetme ilişkisi kurarak, bunlardan birinin adını, geçici olarak kendisine benzetilen diğer şeyin adı ile karşılama olayıdır (Korkmaz, 1992, s. 43). Deyim aktarması ile kazanılan anlamlar, genel olarak nesnelerin görünüş, renk veya hareket gibi özelliklerinin benzerliğine dayanmaktadır (Ahanov, 2008, s. 106). Aksan, deyim aktarmalarının beş şekilde gerçekleştiğini ifade etmektedir: 1) İnsandan doğaya 2) doğadan insana 3) doğadaki nesneler arasında 4) somutlaştırma 5) duyular arasında (Aksan, 2017, s. 81-87).

Ad Aktarması, bir kavramın, kendisi kullanılmadan, ilgili, bağlantılı olduğu bir başka kavramla, bir başka göstergeyle dile getirilmesidir (Aksan, 2007, s. 188). Deyim aktarması bir benzerliğe; ad aktarması ise bir ilgiye, bir ilişkiye dayanmaktadır. Aksan, ad aktarmalarının iki türünden söz eder: 1) Bütün yerine parçanın anılması 2) Parça yerine bütünün anılması (Aksan, 2017, s. 88-89).

2.2. Bağlam

Bağlam, bir göstergenin, birlikte bulunduğu öteki göstergelerle oluşturduğu ve anlamı aydınlatan bütünün adıdır (Aksan, 2017, s. 94-95). Kelime, tek başına sınırlı bir alana sahiptir. Bu sınırlı alan içinde anlam alanını genişletmesi oldukça zordur. Öyle ki kelimelerin kazandığı yan anlamlar bağlamdan ayrı düşünülemez ve ondan bağımsız olarak anlamlandırılmaz. Bir kelime, yer aldığı cümle veya bağlı olduğu tamlama ile bir bütün oluşturur; anlam kazanır.

2.3. İkileme Yapıları

İkilemeler, anlatımı güçlendiren ve derinleştiren unsurlardır (Aksan, 2015, s. 105). Yalnızca temel anlama sahip olan bir kelimenin başka bir kelime ile ikileme oluşturarak yeni anlamlar kazanmasını sağlayan bu yapılar, çok anlamlılığın meydana gelmesinde etkili olan dil içi olaylardandır (Saral, 2021, s. 87). Nitekim tek tek ayrı kavramları ifade eden bu yapılar, bir araya gelerek yeni bir kavramın oluşmasını sağlar (Aksan, 2017, s. 128).

3. Kül Tigin Yazıtında Çok Anlamlı İsimler

1. Agı

Türkçenin ilk yazılı belgelerinden bu yana karşılaşılan *agı* kelimesi, esas itibarıyla “ipek; ipekli kumaş” anlamını taşımakla birlikte, mecazlaşma ve ad aktarması yoluyla “hazine, servet, mal” anlamlarını da karşılamaktadır.

Clauson kelimenin tanıklandığı dönemleri ve eserleri işaret ederek ayrıntılı bir açıklama yapmaktadır (Clauson, 1972, s. 78):

11. yüzyıldan itibaren sürekli olarak “ipekli kumaş ve benzerleri” olarak tercüme edilmiştir. Daha erken metinler “hazine” anlamını önermektedir; bkz: *ağı:çı*, *ağı:lık*. Bununla birlikte “ipekli kumaş”, erken dönem Türk hazinelerinin ana bileşeni olarak orijinal anlam olabilir. Sadece aşağıdaki gibi not edilmiştir. “*ağ/ağı*” kelimesi, muhtemelen sadece Osm. XVI Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü II/9'da geçen ve Anat. XX Söz Derleme Dergisi 74, 76, 78, 131, 1602'de varlığını sürdüren “*ağı kurdu; tırtıl*” gibi bir tabirde kullanılmış olup muhtemelen “ipek” (solucan, kurt vb.) ile ilgisi yoktur. 8. yüzyılda “*ağı*” kelimesi, Çinlilerin Türklere verdiği hediyeler bağlamında I S 5-7, II N 4-5'te beş kez ve başka yerlerde de birkaç kez geçer. I S 5, II N'de bu tür armağanların bir listesini “altın, gümüş” ve muhtemelen bir tür ipekli kumaş anlamına gelen iki kelime özetler. Bu nedenle muhtemelen “hazine” anlamına gelir. T 48'deki ganimet listesinde “*sarığ altu:n ürüng kümüş kız koduz egri tewe ağı: sarı altın, beyaz gümüş, kızlar, kadın tabanları, hörgüçlü develer*” yer almaktadır. Daha çok “ipekli kumaş” a benziyor; diğer durumlarda da olabilir. Ancak “hazine” daha olasıdır.

DLT *agı* “ipek kumaş (altın veya gümüşle işlenmiş sırmalı); servet” (Atalay, 1939, s. 9); DTS *ayı* “mücevher, saklı hazineler, hediyeler” (Nadelyaev vd., 1969, s. 17); KB *agı* “altın ve gümüş ile işlenmiş kumaş ve hazine” (Arat, 1979, s. 8); CTD *ayı* “sırmalı ipek kumaş” (Dankoff ve Kelly, 1985, s. 5); OTG *agı* “ipekli kumaş” (Tekin, 2016, s. 293); ETG *agı* “mal, zenginlik, hazine” (Gabain, 2007, s. 259); EUTS *agı* “servet, varlık, hazine” (Caferoğlu, 2015, s. 6); EUTG *agı* “mal, değerli eşya, zenginlik” (Eraslan, 2012, s. 548); DLT *agı* “ipek kumaş” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 542); EUES *agı* “mal mülk, mal, servet, hazine; kumaş, değerli kumaş, ipek” (Wilkens, 2021, s. 17).

İlk olarak değerli bir kumaşın adını/yapısını karşılayan *agı*, parçanın yerine bütünü ifade edilmesiyle yan anlamlar kazanmıştır. Kıymetli bir parça olan ipek, anlam alanını genişleterek “servet, hazine, zenginlik” anlamlarında da kullanılmıştır.

a. İpek, ipekli kumaş

“tabgaç bodun sabı süçig **agısı** yımşak ermiş.” (KT G 5)

(Çin milletinin sözü tatlı, **ipeği** yumuşak imiş.)

b. Mal, kıymetli eşya; hazine, servet

“ırak erser yablak **agı** bërür yaguk erser edgü **agı** bërür tęp ança boşgurur ermiş.” (KT G-7)

((Çinliler, bir halk) uzakta ise kötü **mal** verir; yakında ise iyi **mal** verir diye akıl verirlermiş.)

“bir tümen **agı** altın kümüş kergeksiz kelürti.” (KT K-12)

(On bin (tonluk) **hazine(yi)**, altın(ı ve) gümüş (eşyayı) fazlasıyla getirdi.)

2. Añıg

Temel anlamı “kötü” olmakla birlikte, içinde bulunduğu metne ve kendinden sonra gelen kelimeye bağlı olarak çeşitli anlamlar kazanmıştır. [a] ve [b] maddesinde sıfat görevinde kullanılan *añıg*, nitelediği isim ile (añıg bilig/ añıg kişi) anlamsal bir farklılık oluşturmaktadır.

Pek çok dilde insanın korkusunu, dehşet içinde kalışını, şaşkınlığını dile getirdiği; kötü, fena, çirkin gibi olumsuz nitelendirmelerde kullandığı kelimeler, bazı bağlamlarda “çokluk, aşırılık” kavramını çağrıştırmaktadır (Şen, 2008, s. 111). Bu durumu örneklendiren *añıg* kelimesi, kendinden sonra gelen “edgü/yablak” gibi durum sıfatlarını derecelendirerek iyi olan bir durumun daha iyi; kötü olan bir durumun ise daha kötü olduğunu ifade etmekte; “aşırı derecede, çok” anlamlarına gelen bir miktar zarfı görevini üstlenmektedir: “*Ança biliñler: aña edgü ol; Öylece biliniz: (Bu fal) çok iyidir.*” (IB 5) Runik harfli Türkçe metinler içinde sadece Irk Bitig fal kitabında tespit edilen bu anlam, Orta Türkçe döneminden itibaren temel anlamın önüne geçmiştir. Öyle ki kelime, Kutadgu Bilig’de “*Bu dünyā ıñıñın inanma ayıg ; Bu dünya saadetine çok fazla güvenme*” (KB 5175); DLT’de “*ayıg edgü: ne iyi; ayıg yawuz neñ; ne kötü şey*” (DLT 54/27^b) şeklinde yalnızca miktar zarfı olarak karşımıza çıkmaktadır.

a. (bilig ve ö- fiili ile) Olumsuz, kötü, fesat (düşünce)

“yaguru kontukda kisre **aña bilig** anda öyür ermiş.”¹ (KT G-5)

(Yakına yerleştikten sonra **fitne ve fesatlıklarını** o zaman düşünürlermiş.)

“ol amtı **aña yok**”² (KT G-3)

(O şimdi **kötü** değil.)

b. (kişi ile) fesat, fitne çıkaran (insan)

“anta **aña kişi** ança boşgurur ermiş.”³ (KT G-7)

(Orada **fesat** kişiler şöyle akıl verirlermiş.)

3. Bilig

Hem temel anlamı hem de yan anlamları soyut nitelik taşıyan *bilig* kelimesi, bağlama bağlı olarak anlam alanını genişletmiştir. Clauson, kelimenin erken dönemde “bilgi” için standart olarak çok yaygın kullanıldığını, geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğunu ve temelde zihinsel bir süreci çağrıştırdığını ifade etmektedir (Clauson, 1972, s. 339).

DTS *bilig* “1) bilgi 2) istihbarat, akıl 3) sağduyu, tedbir” (Nadelyaev vd., 1969, s. 99-100); OTG *bilig* “bilgi, akıl, zekâ” (Tekin, 2016, s. 296); ETG *bilig* “bilgi, bilim, akıl, şuur” (Gabain, 2007, s. 268); EUTS *bilig* “bilim, bilgi, ilim” (Caferoğlu, 2015, s. 42); EUTG *bilig*

¹“(Bunlar) yakınlarına yerleştikten sonra (ise) kötü düşünceler beslemeye başlarlarmış.”(bk. Berta, 2010, s. 190);“Yaklaşıp, konuktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.”(bk. Ergin, 2010, s. 4, 5); “(Bu halklar) yaklaşıp yerleştikten sonra (da Çinliler) fesatlıklarını o zaman düşünürlermiş.”(bk. Tekin, 2014, s. 20, 21);“Yakına yerleştikten sonra da gereken kötülüğü orada düşünürlermiş.” (bk. Ölmez, 2012, s. 90); “Yakına yerleştikten sonra kötülükleri orada düşünürlermiş.”(bk. Aydın, 2018, s. 48);“Yaklaşıp yerleştikten sonra kötü bilgi (fitne ve fesat) düşünürmüş.”(bk. Ercilasun, 2016, s. 500, 501).

² “Eğer Türk kağanı Ötügen platosunda hüküm sürerse, o zaman sıkıntı yok.”(bk. Berta, 2010, s. 190.); “O şimdi kötü değildir.”(bk. Ergin, 2010, s. 2, 3.); “Onlar şimdi (hiç de) kötü (durumda) değiller.”(bk. Tekin, 2014, s. 20, 21); “Şimdi onların (hiçbir) kaygısı yok.” (bk. Ölmez, 2012, s. 90); “Onlar şimdi kötü (durumda) değiller.” (bk. Aydın, 2018, s. 45.); “Şimdi kötülük yok.” (bk. Ercilasun, 2016, s. 500, 501).

³ “Kötü kişiler orada [bütünüyle] şöyle planlar imiş.”(bk. Berta, 2010, s. 190.); “Orada kötü kişi şöyle öğretiyormuş.”(bk. Ergin, 2010, s. 4, 5.); “Orada kötü (niyetli) kimseler şöyle akıl verirler imiş.”(bk. Tekin, 2014, s. 23.); “Kötü insanlar şöylece akıl verirlermiş.” (bk. Ölmez, 2012, s. 91.); “Orada kötü (düşünceli) kişiler şöyle akıl verirmiş.”(bk. Aydın, 2018, s. 49.);“Orada fesat kişiler şöyle öğretiyorlarmış.”(bk. Ercilasun, 2016, s. 500, 501).

“bilgi, şuur” (Eraslan, 2012, s. 558); DLT *bilig* “akıl, hikmet, ilim” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 542); EUES *bilig* “bilgi, bilgelik, hikmet; akıl; âlimlik, bilginlik” (Wilkens, 2021, s. 173).

a. Bilgi

“**bilig** bilmez kişi ol sabıg alıp yaguru barıp üküş kişi öltüg.” (KT G-7)

((Siz) **bilgisiz** (**bilgi bilmeyen/câhil**) kişiler, o sözlere inanıp yakına gidince çok sayıda öldünüz.)

b. Fikir, düşünce

“yaguru kontukda kësre anıg **bilig** anta öyür ermiş.” (KT G-5)

((Bunlar) yakına yerleştikten sonra kötü **düşüncelerini** (fesatlıklarını) o zaman düşünürlermiş.)

c. Akıl

“Körür közü körmez teg bilir **biligim** bilmez teg bolı.” (KT K-10)

(Gören gözü körmez gibi; bilen **aklım** bilmez gibi oldu.)

4. Bodun

bod “boy” kelimesine +n çokluk ekinin eklenmesiyle oluşan *bodun* kelimesi, temel olarak “boyar” anlamına gelmektedir. Ancak ekin kalıplaşmaya uğraması ve kelimenin kullanım alanının genişlemesi ile doğru orantılı olarak anlam alanı da genişlemiştir. *Bodun*, Runik harfli metinlerde en sık tekrar eden kelimedir. Buna dayalı olarak kelimenin sahip olduğu bağlam zenginliği, anlam farklılıklarının oluşmasında etkili olmuştur.

Türk dillerinde *bod* kelime kökü “kişi bedeni, birey, bir şeyin ana gövdesi”; ayrıca topluluk adı olarak “bireylerden oluşan topluluk, kabile” anlamına gelmektedir. Doerfer, Moğolca *ulus* sözcüğüne kıyasla, *bodun*un “bir hükümdarın gözünden idare ettiği tebaası”nı veya “kabile konfederasyonunun tebaası” anlamını içerdiğini ifade etmekte ve buna göre adı *bodun* kelimesiyle beraber geçen büyük konfederasyonları belli hanlıklar olarak görmektedir (Doerfer, 1965, s. 189-190/s. 358-359).

DTS’de kelimenin dört anlamına yer verilmektedir: 1) nüfus, vatandaşlık ve ulus 2) kitleler, sıradan insanlar 3) ulus [etnik topluluk olarak] 4) kişi (Nadelyaev vd., 1969, s. 108-109).

Kelime hakkında ayrıntılı açıklama yapan Clauson, anlam ayrımlarının nasıl yapılacağına dair ipuçları vermektedir (Clauson, 1972, s. 306):

bo:d’un çoğul veya ortaklık şekli; asıl anlamı “boyar”, pratikte “organize olmuş oymaklar birliği, insan topluluğu” için kullanılan semi-teknik/yarı teknik bir terim, özel bir hükümdar tarafından yönetilen topluluk anlamında; özellikle *kara: boğun* terkinde, en üst yöneticiye, alt boy veya boy yöneticisine, *beğ*’lere antitez olarak “sıradan insanlar” kullanılıyor. Eski dönemde oldukça yaygın, fakat sadece aşağıdaki gibi kayıtlıdır. Kaş. *boyun* şeklinin -d-’nin -y- olduğu şivelerde yaygın olduğunu söyler; fakat bu anlamda böyle bir kayıt yoktur. Aksine bu kelime “boyun” anlamında yaygındır. Orh. T. VIII *boğun* belki kitabelerdeki en yaygın kelimedir; 1) Tek başına 2) Hükümdar tarafından kullanılan “*boğunım*; halkım” ifadesinde 3) Etnik bir isimden sonra kullanılıyor ki Türkçe veya yabancı olabilir, mes. *Türkü. boğun*; *Tavgaç boğun*.

a. Halk

“ulayu iniygünüm oğlanım biriki oğuşum **bodunum**.” (KT G-1)

(*Öncelikle kardeşlerim, evlatlarım, birleşik soyum (ve) **halkım!***)

“sü sülepen tört bulundaki **bodunug** kop almış kop baz kılmış.” (KT D-2)

(*Ordu sevk ederek dört bir taraftaki **halkı** tamamen hâkimiyetleri altına almışlar, hepsini (kendilerine) tâbi kılmışlar.*)

b. (Etnik ad; Türk, Tabgaç vs. ile) Kavim adı

“bu yerde olurup **tabgaç bodun** birle tüzültüm.” (KT G- 4, 5)

(*Bu toprak(lar)da yerleşip **Çinliler** ile anlaşma sağladım.*)

“**türgüş bodunug** uda basdımız.” (KT D- 37)

(***Türgeşleri** uykuda bastık.*)

c. (kara bodun) Avam, sıradan halk

“türk **kara** kamağ **bodun** ança têmış ellig bodun ertim elim amtı kanı kimke ellig kazanur men tēr ermiş.” (KT D- 8, 9)

(*Türk **avam halkı** şöyle düşünmüş: Devlet sahibi millet idim, devletim şimdi nerede? Kimin için ülke(ler) fethediyorum, dermiş.*)

“anta kësre **kara türgeş bodun** yağı bolmış.” (KT D- 39)

(*Daha sonra **bütün Türgeş halkı**, düşman olmuş.*)

5. Edgü

Türkçenin ilk yazılı belgelerinden bu yana hem şekil hem de anlam bakımından takip edilen *edgü* kelimesi, çeşitli anlam ve işlevlerde kullanılmıştır. Clauson kelimeyi “(insanlar için) manevî olarak iyi; (nesneler için) kalite olarak iyi, yararlı; (kader vs. için) iyi” olarak tanımlamaktadır. (Clauson, 1972, s. 51). Buradan hareketle kelimenin yeni anlamlar kazanmasında bağlamın rolü dikkat çekmektedir.

Türkçede “kötü, değersiz” kavramlarıyla “bir şeyin bol bulunması” arasında ilgi kurularak “anıg, yabız, yablak” kelimelerinin “çok, pek” anlamlarını karşıladığı bilinmektedir. (Ata, 1996, s. 1310-1313). Benzer şekilde “iyi, güzel” temel anlamlarına sahip olan *edgü* kelimesi, sıfat görevinde olmasının yanı sıra “çok, pek” anlamlarında bir miktar zarfı görevini de üstlenmektedir.

a. İyi; güzel

“küregünün üçün igidmiş bilge kaganının ermiş barmış **edgü** eliğe kentü yağıltıg, yablak kigürtüg.” (KT D-23)

(*İtaatsizliğin yüzünden (seni) beslemiş olan bilge kağanına, kalkınmış ve müreffeh, **iyi (durumdaki)** ülkeneye (karşı sen) kendin hata ettin (ve) kötülük getirdin.*)

“ırak erser yablak ağı bërür, yaguk erser **edgü** ağı bërür tēp ança boşgurur ermiş.” (KT

G- 7)

(*((Çinliler, bir halk) uzakta ise kötü mal verir; yakında ise **iyi** mal verir diye akıl verirlermiş.*)

b. Çok, pek

“**edgü** bilge kişig **edgü** alp kişig yoritmaz ermiş.” (KT G-6)

(***Çok** bilgili kişileri (ve) **çok** cesur kişileri ilerletmezlermiş.*)

c. Kazanç, kâr

“barduk yerde **edgüg** ol erinç.”(KT D- 24)

(*Gittiğiniz yerde **kazancınız** şudur şüphesiz*)

6. Êçi

Clauson, akrabalık adları arasında yer alan *êçi* kelimesinin “bir kişinin babasından yaşça küçük ve kendisinden yaşça büyük” yakın erkek akraba için kullanıldığını ifade etmektedir. Yani söz konusu terim Eski Türkçede hem “babanın küçük erkek kardeşi; amca” hem de “ağabey” anlamına gelmektedir. Clauson, kelimenin önce “amca” anlamını yitirdiğini, daha sonra Moğolca “aka” sözcüğünün Türkçeye girmesiyle kullanımdan düştüğünü ifade etmektedir (Clauson, 1972, s. 20).

DTS *êçi* “ağabey, amca” (Nadelyaev vd., 1969, s. 162); OTG *êçi* “amca; ağabey” (Tekin, 2016, s. 299); ETG *îçi*, *êçi* “ağabey, amca” (Gabain, 2007, s. 274); EUTS *êçi* “ağabey” (Caferoğlu, 2015, s. 68); EUTG *êçi* “ağabey” (Eraslan, 2012, s. 566); EUES *êçi* “ağabey; abi ve küçük erkek kardeş” (Wilkens, 2021, s. 250).

a. Amca

“ol törüde üze **êçim** kagan olurı.” (KT D- 16)

(*Yasalar gereğince **amcam** kağan (olarak) tahta çıktı.*)

“**êçim** kagan olurupan türk bodunug yiçe êtdi igit[t]i.” (KT D- 16)

(***Amcam** kağan (olarak) tahta çıkınca Türk milletini yeniden düzenledi, besledi.*)

b. Ağabey

“anta kêsre inisi **êçisin** teg kılınmaduk erinç oğlu kañın teg kılınmaduk erinç. (KT D- 5)

(*Ondan sonra(ki) kardeş(ler)i, **ağabey(ler)i** gibi yaratılmadılar; oğul(lar)ı baba(lar)ı gibi yaratılmadılar.*)

“[inisi **êçisin** bilmez erti.]” (KT D- 21)

(*Küçük kardeşler, **ağabeylerini** tanımazdı.*)

7. Êl

Türk siyasi tarihinin temel kavramlarından olan *êl*, anlam değişimine uğramakla birlikte 8. yüzyıldan bugüne dek canlılığını sürdürmüştür.

Doerfer kelime ile ilgili şu açıklamaları yapmaktadır (Doerfer, 1965, s. 195):

Görüldüğü gibi kelimenin eski biçimi *el*’dir. Bu kelimenin iki temel anlamı vardır: 1) Barış, barış hâli, 2) Boylar konfederasyonu (Bu kavram birincisinden doğup gelişmiştir: Barış içinde bir arada yaşayan boylar demektir.) Sonuncusundan doğup gelişen ‘ülke, bölge’ (konfederasyonun barış içinde yaşadığı yer) gibi başka ikincil anlamlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca kelimenin ‘boylar federasyonu’ ve ‘barış hâli’ şeklindeki çift anlamlılığı daha Kül Tegin yazıtında vardı. 1. anlamı (ETY: 22); “ulamti (alışılmış olarak okunduğu gibi ol amti değil) añag yoq Türk xayan Ötükan yiş olursar eltä buñ-yoq; Eger (ben) kötülük olmayan kudretli han olarak Ötüken dağlık yaylalarına hükmetmeye devam edersem boylar konfederasyonunda hiçbir sıkıntı yoktur.” Buna karşılık (ETY: 28): “Türk bodānān elin törüsin tuta bārmiş; barış hālını ve ülke sahibi halkın töresini korudular.

Bunun yanı sıra Clauson da kelimenin anlam gelişimine dikkat çekmektedir (Clauson, 1972, s. 121, 122):

Temel, orijinal anlam ‘Krallık, bağımsız bir hükümdar tarafından organize edilen ve yönetilen politik bir birlik’tir. Eski metinlerde genellikle diğer politik terimlerle ilgili olarak ortaya çıkar; *hağan*, böyle bir krallığın yöneticisi; *bodun*, halkı; *törö*, hükümdar tarafından uygulanan, yazılı olmayan, sıradan kanun; *uluş*, ortaya çıktıkları coğrafi saha ve *öge*, hükümdarın yönetiminde görevli memurların başıdır. ‘Ülke, vilayet; insanlar, toplum (özellikle yabancılara karşılık kendi insanları)’ ve daha seyrek olarak ‘barış’ anlamına gelmek üzere *el/el/il*.

Erdal ise *el* kelimesinin sesteş yapıda olduğuna dikkat çekmektedir. Öyle ki “siyasi yapı, boy birliği” anlamına gelen *el*’in Çuvaşça *yal* ‘köy’ ve Volga Bulgarcası *iäl* ile aynı olduğunu; sıfat olarak “barışçıl, uyumlu” anlamlarının ise Karahanlı Türkçesinde tanıklandığını dile getirmektedir. Buradan hareketle Erdal, Doerfer’in “barış, barış hâli” anlamlandırmasına şüpheyile bakmaktadır. Nitekim Bumin Kağan ve İstemi Kağan’ın tahta çıkışını anlatan bu metinlerde bir barış hâlinde söz etmek mümkün değildir (Erdal, 1993, s. 84-86).

a. Ülke; memleket, yurt, vatan

“türk kagan ötüken yış olursar **elte** buñ yok.” (KT G- 3)

(*Türk kağanı, Ötüken Dağları’na yerleşirse **ülkede** sıkıntı olmaz.*)

“**el** tutsık yer ötüken yış ermiş.”⁴ (KT G- 4)

(***Yurt** tutacak yer Ötüken Dağları imiş.*)

“ötüken yış olursar beñgü **el** tuta olurtaçı sen.” (KT G- 8)

(*Ötüken Dağlarında yerleşirsen ebedi **yurt** tutup yaşayacaksın.*)

b. Devlet, siyasi yapı, yönetim

“anı üçün **elig** ança tutmuş erinç **elig** tutup törüg etmiş.” (KT D- 3)

(*Bu sebeple **devleti** öylece yönetmiş(ler) şüphesiz. **Devleti** yönetip yasaları düzenlemiş(ler).*)

“üze teñri basmasar asra yer telinmeser türk bodun **eliñin** törüñin kim artatı [udaçı erti].” (KT D- 22)

(*Yukarıda gök basmadıkça, aşağıda yer delinmedikçe Türk milleti, (senin) **devletini**, yasalarını kim bozabilir?*)

c. Hükümdar

ëçim kagan eli kamsag boltukında bodun **elig** ekegü boltukında izgil bodun birle süñüşdümüz. (KT K- 3)

(*Amcam kağanın ülkesi kargaşa içine düştüğünde, millet ile **hükümdar** iki parça olduğunda İzgil halkı ile savaştık.*)

8. Kü

Yazıtlarda *kü* ve *külüğ* şeklinde kullanılan kelime, kök hâlinde “haber, istihbarat; şan, şöret, ün” anlamlarına gelmektedir. Kelimenin çok anlamlı duruma gelmesinde bağlam etkilidir. Nitekim *at* “isim; unvan” kelimesi ile oluşturduğu “*at kü*” ikilemesi, daima “şan, şöret” anlamını karşılamaktadır.

⁴ “Ötüken platosu eli tutacak yer imiş.” (bk. Berta, 2010, s.190); “(Türk halkının yurt edineceği ve) yönetileceği yer Ötüken dağları imiş.” (bk. Tekin, 2014, s. 21); “Ülke kurulacak topraklar Ötüken topraklarıymış.” (bk. Ölmez, 2012, s. 90); “Devleti yönetecek yer Ötüken Dağları imiş.” (bk. Ercilasun, 2016, s. 501).

AEDPCT *kü* “söylenti, rivayet; şöret, itibar” (Clauson, 1972, s. 686); DTS *kü* “(1) söylenti, haber 2) şanlı, şöretli, seçkin” (Nadelyaev vd., 1969, s. 322); OTG *kü* “haber; ün, şöret” (Tekin, 2016, s. 305); ETG *kü, küü* “şöhret, şayia, meşhur” (Gabain, 2007, 285); EUTG *kü* “şöhret” (Eraslan, 2012, s. 586); DLT *kü* “insanlar arasındaki şöret” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 753).

a. Haber, istihbarat

“taşra yorıyur tēyin **kü** eşidip balıkdaki tagıkış tagdaki enmiş.” (KT D-11, 12)
(Baş kaldırıyor diye **haber** işitince şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehre) inmiş.)

b. (‘at kü’ ikilemesi) Ün, san, şan, şöret; ünlü, şanlı, şerefli

“kaşımız eçimiz kaz[ganmış bodun **atı küsi** yok olmazun] tēyin türk bodun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım.” (KT D- 26, 27)
(Babamızın, amcamızın kazandığı milletin **adı sanı** yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım.)

9. Kün

Temel anlamı “güneş” olan *kün* kelimesi, ad aktarması yoluyla yan anlamlar kazanmıştır. Yazıtlarda “güneş” temel anlamına bağlı kalarak “gün; güneşin aydınlık verdiği zaman dilimi; gündüz” anlamlarında kullanılmaktadır. Kelimenin taşıdığı bu anlamları birbirinden ayırmak için bağlamdan faydalanmak mümkündür. Kelime “güneş” anlamında genel olarak “tog-/tug-” fiili, “ay” yahut “teñri” kelimeleri ile birlikte kullanılırken; “gün” anlamı için bir sayı ifadesinin yanında yer almakta; “gündüz” anlamını “tün kün” ile oluşturduğu zıtlık yapısı (gece gündüz) içinde kazanmaktadır.

AEDPCT *kün* “aslen 'güneş'; dolayısıyla, ek olarak, 'gün’” (Clauson, 1972, s. 725); DTS *kün* “(1) güneş 2) gün 3) her gün, günden güne” (Nadelyaev vd., 1969, s. 326); OTG *kün* “gün; güneş; gündüz” (Tekin, 2016, s. 305); ETG *kün* “gün, güneş, cenup, güney” (Gabain, 2007, s. 285); EUTS *kün* “(1) Güneş 2) Gün 3) Güney 4) Zaman, vakit 5) Lakaplarda kullanılır. 6) *il kün*; millet kavim” (Caferoğlu, 2015, s. 122); EUTG *kün* “gün, güneş” (Eraslan, 2012, s. 587); DLT ¹*kün, kün* “gün, güneş” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 756); EUES *kün* “gün; gündüz” ² *kün* “güneş” (Wilkens, 2021, s. 440).

a. Güneş

“ilgerü **kün** togsık[k]a bērigerü kün ortusıñaru kurıgaru **kün** batsıkıña yırıgaru tün ortusıñaru anda içreki bodun ko[p] m[an]a kör[ür].” (KT G- 2)
(Doğuda **güneşin** doğduğu yere, güneyde gündüz ortasına kadar, batıda **güneşin** battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar, bunlar içindeki milletler(in) hepsi bana tabidir.)
“ilgerü **kün** togsıkda bōkli kaganka tegi süleyü bērmış.” (KT D-8)
(Doğuda, **güneşin** doğduğu yerdeki Bōkli kağanına kadar sefer yapmışlar.)

b. Gün

“yēgirmi **kün** olurup bu taşka bu tamka kop yol[l]ug tēgin bitidim.” (KT GD)
(Yirmi **gün** oturup bu taşta (yazıt) bu duvara hep Yollug Tigin, (ben) yazdım.)

c. Gündüz

“ilgerü kün togsık[k]a bērigerü **kün** ortusıñaru kurıgaru kün batsıkıña yırıgaru tün ortusıñaru anda içreki bodun ko[p] m[an]a kör[ür].” (KT G-2)

(Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde **gündüz** ortasına kadar, batıda güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar, bunlar içindeki milletler(in) hepsi bana tabîdir.)

10. Oğul

Eski Türkçede hem erkek hem kız çocuklar için kullanılan *oğul* kelimesi, sonraları anlam daralmasına uğrayarak yalnızca “erkek çocuk” anlamını karşılar olmuştur. Yazıtlarda genel olarak “*urı oğul, kız oğul*” terkihi içinde yer alan ve “evlat, çocuk” anlamlarına gelen kelimenin “oğul, erkek evlat” anlamı, tek başına kullanıldığında tespit edilmektedir. Söz konusu iki anlamın yanı sıra, İrk Bitig fal kitabında hayvan adlarından sonra gelerek (*kuş oğlu* vs.) “hayvan yavrusu” anlamını da taşımaktadır.

“Oğul” kelimesinin etimolojisi ile ilgili Hasan Eren şu bilgileri kaydetmektedir (Eren, 2020, s. 384):

Bang’a göre *oğul*’un sonundaki *-l* bir ektir. Daha sonra Bang, *oğul*’un *o-* kökünden *-ğul* ekiyle yapılmış bir türev olduğunu ortaya atmış ancak bu açıklamasını geri çekmiştir. Bernştam *oğuz* ve *oğul* biçimlerinin birleştirilebileceğini düşünmüş, daha sonra bu görüşten vazgeçerek yeni bir açıklama getirmiştir. Ona göre *oğul* iki ögeden oluşmuş bir sözdür: *ok-kul* (*ok* ‘boy’, *kul* ‘köle, kul’). Buna göre *oğul* ‘boyun kölesi’ olarak ‘soy’ ve ‘oğul’ değerini kazanmıştır. Bu türevde *kk* sesleri *ğ*’ye çevrilmiştir. Bu açıklamaya katılmayan Kononov *oğul*’un *oğ* (<*ög* ‘ana’ – *ok*, *oğ* ‘soy, boy’) kökünden geldiğini kabul etmiş, sonundaki *-ul*’u da küçültme eki olarak değerlendirmiştir. Nemeth *oğul*’un sonundaki *-l*’yi ek olarak değerlendirmiştir. Sevortyan ise **og-* /**ok-* ‘doğurmak, vücuda getirmek’ anlamındaki köke bağlamıştır.

Clauson ise kelimenin anlam alanını şu şekilde açıklamaktadır (Clauson, 1972, s. 83, 84):

oğul ‘yavru, çocuk’, temel olarak her iki cinsiyeti de ifade eder fakat ‘erkek çocuk’ iması daha güçlüdür. Tek başına ‘oğul’ anlamına gelebilir ancak ‘kız’ anlamına gelmez. Çoğul olarak ‘oğullar ve kızlar’ anlamına gelebilir; ancak “oğul kız” daha normal bir ifade olurdu. *-n* ile çoğul oluşturan birkaç Türkçe kelimedenden biridir. Nitekim ‘oglan’ başlangıçta çoğuldu ve bu şekilde anlaşıldı. Ancak bu durum daha sonra unutuldu ve ‘oğul; erkek evlat’ ve ‘oğlan; erkek, oğlan’ ve daha sonra “hizmetçi” veya “muhafız” anlamına geldi. Bu değişikliklerin zamanlaması henüz belirlenmedi.

a. (Hem erkek hem kız için) Evlat, çocuk

“tabgaç bodunka beglik urı **oğlın** kul boltı işilik kız **oğlın** küñ boltı.” (KT D- 7)

(Çin milletine, bey olmaya layık erkek **evlatları** kul oldu, hanım olmaya layık kız **evlatları** cariye oldu.)

b. Erkek, erkek evlat, oğul

“anda kësre inisi eçisin teg kılınmaduk erinç **oğlı** kañın teg kılınmaduk erinç.”⁵ (KT D- (Ondan sonra(ki) kardeş(ler)i, ağabey(ler)i gibi yaratılmamış şüphesiz; **oğul(lar)**ı baba(lar)ı gibi yaratılmamış şüphesiz.)

“inisi eçisin bilmez erti **oğlı** kañın bilmez erti.” (KT D-21)

(Küçük kardeşler, ağabeylerini tanımazdı, **oğullar** babalarını tanımazdı.)

⁵“Ondan sonra küçük kardeşleri ağabeyleri gibi davranmamışlar. Oğulları babaları gibi davranmamışlar.”(bk. Berta, 2010, s. 193); “Daha sonra küçük kardeşler büyük erkek kardeşleri gibi yaratılmadığı için, evlatlar babaları gibi yaratılmadığı için” (bk. Ölmez, 2012, s. 93).

11.Sub

Esasen ırmak, nehir, göl gibi su varlıklarını ifade eden *sub* kelimesi, aktarmalar yoluyla çok anlamlı bir yapı kazanmıştır. Clauson kelimenin anlam gelişimini şu şekilde açıklamaktadır (Clauson, 1972, s. 783):

Su; bütün dönemlerde yaygındır. VIII. yüzyılda Eski Türkçede pek çok defa ortaya çıkan *yér suw*, mistik veya dinî anlamı olduğunu gösteriyor. Fakat bu ve diğer şivelerdeki metinler gösteriyor ki sadece “toprak” anlamına geliyordu, yani hem toprak hem de nehir, göl vb. bulunduran saha vs.

Clauson’un kayıtlarında da görüldüğü üzere, *sub* kelimesin *yér* ile oluşturduğu “*yér sub*” ikilemesi, ad aktarması yoluyla “vatan, yurt” anlamlarında kullanılmaktadır. Ancak bazı araştırmacılar “*yér sub*” yapısının yer ve su ilahları için kullanıldığını iddia etmektedir (Şirin, 2015, s. 193):

Thomsen, *yir sub*’u “Türklerin yer ve su melekleri” diye çevirir ve bu cümledeki sözlerin “Türklerin çok tanrılı olduğunu hiç şüpheye yer bırakmadan açıkça gösterdiğini” ifade eder. Thomsen, Radloff’un *Aus Sibirien* adlı eserine dayanarak Türklerde yeryüzünün yer-su adı verilen iyilik melekleriyle kişileştirildiğini, bu meleklerin yüksek dağ zirvelerinde ve akarsu kaynakları yakınlarında ebedi barınakları olduğunu, insanların buradan geçerken “yer ve su cinlerine” dua ettiklerini söyler.

Bununla birlikte Köktürkçenin deyim varlığı içinde yer alan “*ot sub kıl-*” (birbirine düşman etmek)⁶ ifadesi, somutlaştırma (deyim aktarması) yoluyla kelimeye yeni bir anlam kazandırmıştır.

a. (Coğrafi unsur olarak) Irmak, göl, nehir

“kanın **subça** yügürti süñükün tagça yatdı.” (KT D- 24)

(Kanınız **nehir** gibi aktı, kemiğiniz dağ gibi yığıldı.)

b. (*yér sub* ikilemesi) vatan, yurt, yaşanılan toprak

“üze türk teñrısı türk ıduk **yèri subı** ança étmiş.”⁷ (KT D- 10, 11)

(Yukarıda Türk Tanrısı, Türk’ün kutsal **vatanı**(nı) şöyle düzenlemiş.)

“ëçümüz apamız tutmış **yér sub** idisiz bolmazun tēyin az bodunug etip yar[atıp...]” (KT D- 19)

(Atalarımızın elde ettiği **yurt** sahipsiz kalmasın diye Az halkını düzene sokup örgütleyerek...)

c. Su

“ança kazganıp biriki bodunug ot **sub** kılmadım”. (KT D- 27)

(Öylece elde edip birleşik halkları ateş (ve) **su** (gibi birbirlerine düşman) etmedim.)

⁶ot sub kıl- (ateş ve su kılmak): Birbirine düşman etmek. (bk. Şen, 2017, s. 156).

⁷ “(o zaman) Yukarıda Türklerin Tengrisi, Türklerin kutsal yeri suyu şöyle söylemiş.”(bk. Berta, 2010, s. 193, 194); “Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş.” (bk. Ergin, 2010, s. 13.); “Yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar.”(bk. Tekin, 2014, s. 27); “Yukarıda Türklerin ilahî güçleri, Türklerin kutsal yer-su (ruhları) şu şekilde düzenlemişler.” (bk. Ölmez, 2012, s. 94); “Yukarıda Türk (ebedî) göğü (ve) kutsal yer su (ruhları) öylece örgütlemiş.”(bk. Aydın, 2018, s. 54); “Yukarıda Türk Tanrısı, Türk’ün kutsal yeri şunu şöyle yapmış.” (bk. Ercilasun, 2016, s. 513).

12.Sü

Temel anlamı “ordu” olan *sü* kelimesi, parçanın yerine bütünü anılmasıyla “asker” anlamını da karşılayarak çok anlamlı duruma gelmiştir. Ayrıca Runik harfli Türkçe metinler içinde yalnızca Irk Bitig fal kitabında “savaş” anlamıyla da tanıklanmaktadır.

AEDPCT *sü* “ordu” (Clauson, 1972, s. 781); DTS *sü* “1) ordu 2) askerî birlik” (Nadelyaev vd., 1969, s. 518); OTG *sü* “ordu, askerî birlikler; savaş” (Tekin, 2016, s. 308); ETG *sü, süü* “ordu” (Gabain, 2007, s. 295); EUTS *sü* “ordu, asker” (Caferoğlu, 2015, s. 213); EUTG *sü* “asker” (Eraslan, 2012, s. 603); EUES *süü* “ordu; asker, birlikler, ordu; sefer, harp, meydan savaşı, savaş, askerî kampanya, mücadele” (Wilkens, 2021, s. 638).

a. Ordu

“ol **süg** anta yok kısdımız.” (KT D-32)

(*O **orduyu** orada yok ettik.*)

“türgeş kagan **süsi** bulçuda otça borça kelti.” (KT D-37)

(*Türgeş kağanının **ordusu** Bulçu’da ateş gibi fırtına gibi (üzerimize) geldi.*)

b. Asker

“**süsin** sançdımız elin altımız.” (KT K-6)

(***Asker(ler)ini** mızrakladık, ülke(ler)ini ele geçirdik.*)

“teñri küç bértük üçün kañın kagan **süsi** böri teg ermiş yağısı koñ teg ermiş.” (KT D-

12)

(*Tanrı güç verdiği için babam kağanın **askerleri** kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş.*)

“tabgaç oñ tutuk beş t[ümen **sü** kelti ıduk başda süñüşdümüz.” (KT D-31)

(*Çinli askerî vali Ong (komutasında) elli bin **asker** geldi. Iduk Baş’ta savaştık.*)

13.Törü

“Örf, adet; yazılı olmayan kanun, yasa” temel anlamlarına sahip olan *törü* kelimesi, yazıtlarda genel olarak “devlet düzeni; devlet işleyişi” için kullanılmaktadır. Ad aktarması yoluyla kazanılan bu anlam, bağlam içinde *kagan*, *bodun*, *el* kelimeleri ile birlikte yer alır. Bahaeddin Ögel, *töre* kelimesi ile “devlet düzeninin ve bu düzenden doğan devlet gücünün” kastedildiğini dile getirir. Söz konusu olan devlet düzeninin temelinde “aile töresi ve aile geleneklerinin” olduğunu ifade eder. Ögel, *töre*’yi, aile ve toplum içinde “mevkiye göre yer alma” şeklinde tanımlamaktadır. Yazıtlarda karşılaşılan “*êçüm apam törüsinçe*” ibaresi, ataların töresini; yani devletin ilk kuruluş zamanındaki temel düzenini ifade etmektedir (Ögel, 1989, s. 473).

Clauson kelimeye dair şu açıklamaları yapmaktadır (Clauson, 1972, s. 531-532):

Türk Pagan döneminin temel politik terimlerinden biridir. Toprağı ve onu yönetmek için kral olarak ‘hükümdarlığı’ olmadan var olmayan anlamında 1) *é:l* ve *kağan* ile yakından ilişkilidir. Hem Budist hem de Maniheiztler tarafından dinî bir terim olarak gerçek doktrin veya dinî kuralın *no:m*, emirlerinden daha aşağı bir ‘kural’ anlamında çevrilmiştir. Daha yaygın olarak bulunduğu Hak.de ‘gelenek, geleneksel kural’ anlamındaydı; İslam’ın dinî kurallarına ve muhtemelen hükümdarların keyfî emirlerine de zıt olarak kullanılmaktaydı. Moğ.da *döre/töre* olarak eski alıntı bir kelimedir.

DTS *törü* “1) düzen, kural, kanun 2) gelenek, ritüel 3) düğün töreni” (Nadelyaev vd., 1969, s. 581); OTG *törö* “sözlü yasalar, gelenekler, görenekler; tören, merasim” (Tekin, 2016, s. 311); ETG *törü*, *törö* “kanun, merasim, hükûmet” (Gabain, 2007, s. 301); EUTS *törü* “töre, örf, kanun, nizam; kanun, hükûmet” (Caferoğlu, 2015, s. 250); EUTG *törü* “töre, tabiat, prensip, kaide, özellik, tasavvur, akide, düşünce, usul, konu” (Eraslan, 2012, s. 612); EUES *törö* “töre, örf, teamül, ahlak; yasa, kanun, kaide, örf âdet hukuku; iktidar; talimat, emir, kaide; genelge, kumanda; düstur; öğreti; ihtimal, olasılık, imkân; görgü, görgü kuralları; alışkanlık, gelenek, davranış, yatkınlık; kullanılış; kural; adak; kutlama, tören, merasim, cenaze töreni; tören, ayin, ritüel, ihtişam; krallık; özellik, nitelik; varlık olgusu; şey, gerçek, görüngü, fenomen; usûl; cins; işaret” (Wilkens, 2021, s. 739); DLT *törü* “örf, âdet (resm)” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 897).

a. Yazılı olmayan kanun, yasa, töre; örf adet

“anı üçün êlig ança tutmuş erinç êlig tutup **törüg** êtmış.” (KT D-3)

(*Bu sebeple devleti öylece yönetmiş(ler) şüphesiz. Devleti yönetip yasaları düzenlemiş(ler).*)

“yêti yüz er bolup êlsiremiş kagansıramış bodunug, küñedmiş kuladmış bodunug türk **törüsün** içgınnmış bodunug êçüm apam **törüsünce** yaratmış, boşgurmış.” (KT D-13)

(*Yedi yüz asker olunca devletsizleşmiş, kağansızlaşmış halkı, carıye (ve) kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış olan halkı atalarımın yasalarına göre örgütlemiş (ve) eğitmiş.*)

b. (êl *törü*: ülke devlet) Devlet

“tabgaç kaganka **êlin törüsün** alı bërmiş.” (KT D- 8)

(*Çin kağanının ülke(ler)ini devlet(ler)ini ele geçirmiş(ler).*)

“kañım kagan ança **êlig törüg** kazganıp uça barmış.” (KT D-15, 16)

(*Babam kağan o kadar ülkeyi, devleti fethederek vefat etmiş.*)

“ança kazanmış êtmış **êlimiz törümüz** erti.” (KT D-22)

(*O şekilde kazandığı(mız), düzene soktuğu(muz) ülkemiz, devletimiz vardı.*)

“bunça **törüg** kazganıp inim kül tegin özi ança kergek boltı.” (KT D-30)

(*Bu kadar devleti kazandık(tan sonra) kardeşim Kül Tigin, kendisi öylece vefat etti.*)

14. Yablak

Eski Türkçede “kötü, fena, çirkin” gibi olumsuz nitelemeler için kullanılan kelimelerin aynı zamanda “aşırı derecede, çok” anlamlarında miktar zarfı olarak kullanıldığından bahsedilmiştir. Anlam alanı itibarıyla *anığ* ile denk olan *yablak* kelimesi, miktar zarfı olarak yazıtlarda tespit edilememiştir. Ancak “kötü, fena, perişan” temel anlamı ile sıfat görevinde kullanılan kelime, aynı zamanda bağlam gereği isim görevinde kullanılarak “kötülük” anlamını da karşılamaktadır.

AEDPCT *yablak* “temel olarak ‘kötü, şeytani’ anlamına geliyor ancak bazen pratik olarak ‘aşırı derecede’ anlamına gelmektedir.” (Clauson, 1972, s. 876); DTS *jablak* “1) kötü, fena 2) (isim anlamında) alçaklık, kötülük” (Nadelyaev vd, 1969, s. 222); OTG *yablak* “fena, kötü; kötülük, nifak” (Tekin, 2016, s. 313); ETG *yawlak*, *yablak* “kötü, pek, düşmanlık” (Gabain, 2007, s. 310); EUTS *yablak* “kötü, fena” (Caferoğlu, 2015, s. 278); EUTG *yablak* “kötü; pek” (Eraslan, 2012, s. 619); EUES *yawlak* “kötü, fena, berbat; güçlü, sert; düşman; kötü, fena (madde), dışkı; kötülük” (Wilkens, 2021, s. 787); DLT *yawlak* “1) ters huylu (insan)

2) Oğuzca ve Kıpçakçada kötü 3) ‘çok sıkı, sürekli vb.’ anlamlarda zarf ” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 960).

a. Kötü, fena, perişan

“ırak erser **yablak** agı bërür yaguk erser edgü agı bërür tęp ança boşgurur ermiş.” (KT G-7)

(Çinliler, bir halk) uzakta ise **kötü** mal verir; yakında ise iyi mal verir diye akıl verirlermiş.)

“bilgisiz kagan olurmuş erinç **yablak** kagan olurmuş erinç.” (KT D-5)

(Bilgisiz kağan(lar) tahta çıkmış şüphesiz, **kötü** kağan(lar) tahta çıkmış şüphesiz.)

b. Kötülük

“bilmedük üçün [**yablakının** üçün eşim kagan uça bardı.]” (KT D- 24)

(Bilmediğin için, sizin **kötülüğünüz** yüzünden amcam kağan vefat etti.)

“küregünün üçün igidmiş bilge kaganının ermiş barmış edgü eline kentü yañıltıg **yablak** kigürtüg.” (KT D-23)

(İtaatsizliğin yüzünden (seni) beslemiş olan bilge kağanına, kalkınmış ve müreffeh, iyi (durumdaki) ülkeneye (karşı sen) kendin hata ettin (ve) **kötülük** getirdin.)

15.Yër

Clauson *yër* kelimesinin temel olarak “yer” anlamına geldiğini, ancak bu anlamın genişleyerek “(gökyüzünün zıddı) yeryüzü, kara, toprak” anlamlarında kullanıldığını ifade etmektedir. Ayrıca *yër suw* ikilemesi için hem “yer ve su” hem de “bölge” anlamlarına işaret etmektedir (Clauson, 1972, s. 954).

Hasan Eren kelimenin sekiz farklı anlamını kaydetmektedir: 1) Bir şeyin, bir kimsenin kapladığı boşluk, mahal, mekân; 2) Ayakla basılan taban; 3) Yaşanılan, oturulan şehir, kasaba, mahalle; 4) Ülke, bölge; 5) Görev, makam; 6) Herhangi bir şeye, bir işe ayrılmış bölüm veya alan; 7) Üzerine yapı kurulmaya veya ekime elverişli toprak parçası; 8) Toprak (Eren, 2020, s. 572).

DTS *jer* “1) toprak 2) yer 3) ülke 4) yüzey, üst” (Nadelyaev vd., 1969, s. 257); OTG *yer, yir* “yer, dünya; toprak, ülke” (Tekin, 2016, s. 315); ETG *yir, yer* “yer”, *yer suw* “yer su, ruhlar, Tanrı” (Gabain, 2007, s. 311); EUTS *yir* “1) yer 2) memleket 3) şimal, kuzey” (Caferoğlu, 2015, s. 298); EUTG *yir* “yer, ülke” *yir suw* “yeryüzü, ülke” (Eraslan, 2012, s. 624); EUES *yer* “yer, yeryüzü, toprak, arazi, alan, saha, bölge, zemin, ülke, tarla; yer; mezarlık, kabristan; dünya; yol, mesafe, uzaklık; çevre, etraf” (Wilkens, 2021, s. 889).

a. Yer, arazi, toprak, alan; yeryüzü

“ël tutsık **yër** ötügen yış ermiş.”⁸ (KT G- 4)

⁸ “Ötüken platosu eli tutacak yer imiş.” (bk. Berta, 2010, s.190); “(Türk halkının yurt edineceği ve) yönetileceği yer Ötüken dağları imiş.”(bk. Tekin, 2010, s. 21); “Ülke kurulacak topraklar Ötüken topraklarıymış.” (bk. Ölmez, 2012, s. 90); “Devleti yönetecek yer Ötüken Dağları imiş.”(bk. Ercilasun, 2016, s. 501).

(Yurt tutacak **yer** Ötüken Dağları imiş.)

“bu **yërde** olurup tabgaç bodun birle tüzültüm.” (KT G-4, 5)

(Bu **toprak(lar)da** yerleşip Çinliler ile (ilişkileri) düzelttim.)

“ol **yërgerü** barsar türk bodun ölteçi sen.” (KT G-8)

(O **yer(ler)e** gidersen Türk milleti öleceksin.)

b. (Siyasi sınır) Ülke

“yırıgaru yër bayırku **yëriñe** tegi süledim.” (KT G-4)

(Kuzeyde Yir Bayırku **ülkesine** kadar ordu sevk ettim.)

“kögmen aşı kırı[ız] **yëriñe** tegi süledimiz.” (KT D-17)

(Kögmen (Dağlarını) aşarak Kırgız **ülkesine** kadar sefer ettik.)

c. (yër sub ikilemesi) Yurt, vatan

üze türk teñrısı türk ıduk **yëri subı** ança etmiş.⁹ (KT D-10, 11)

(Yukarıda Türk Tanrısı, Türk’ün kutsal **vatanı(nı)** şöyle düzenlemiş.)

ëçümüz apamız tutmuş **yër sub** idisiz bolmazun tëyin az bodunug ëtip yar[atıp...] (KT D-19)

(Atalarımızın elde ettiği **yurt** sahihsiz kalmasın diye Az halkını örgütleyip düzene sokarak...)

Sonuç

Türk yazı dilinin ayak izleri 7. yüzyıla kadar gider. Ancak bu izlerin son bulunduğu nokta, yazı dilinin başlangıcı olarak değerlendirilemez. Somut olmayan izleri takip etmenin bir yolu da vardığımız noktayı bilimsel çalışmalar ile desteklemek ve ileri götürmektir. Bu bağlamda başlangıç sınırı kesin olarak bilinmeyen Türk yazı dilinin ilk metinleri üzerinde yapılacak çeşitli anlam bilim çalışmaları, bu sınırın çok daha eskiye dayandığını destekleyecektir.

Türk dilinin eskiliğinin ve gelişmişliğinin bir göstergesi olan çok anlamlı kelimeler, Kül Tigin yazıtı çerçevesinde ele alınmış ve 732 tarihinde dikilen bu yazıtın sahip olduğu anlamsal derinlik gözler önüne serilmiştir. Kül Tigin Yazıtında yer alan 570 kelime, çok anlamlılık bağlamında incelenerek yalnızca bu metinde dönem içindeki tüm anlamlarını yaşatan on beş isim tespit edilmiştir. Runik harfli Türkçe metinlerin söz varlığı dikkate alındığında önemli bir hacme sahip olan Kül Tigin Yazıtı, hem kelime hazinesi hem de sanatkârane üslubu ile yazıtlar dönemi Türkçesinin kimliğini yansıtmaktadır. Bu sebeple sınırlı bir metinde, dönemin tüm anlamlarını yaşatan kelimeler dilin işlekliliğinin ve canlılığının birer delilidir. Kül Tigin Yazıtı ile

⁹ “(o zaman) Yukarıda Türklerin Tengrisi, Türklerin kutsal yeri suyu şöyle söylemiş.”(bk. Berta, 2010, s. 193, 194.); “Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş.” (bk. Ergin, 2010, s. 13); “Yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar.”(bk. Tekin, 2014, s. 27); “Yukarıda Türklerin ilahî güçleri, Türklerin kutsal yer-su (ruhları) şu şekilde düzenlemişler.” (bk. Ölmez, 2012, s. 94); “Yukarıda Türk (ebedî) göğü (ve) kutsal yer su (ruhları) öylece örgütlemiş.”(bk. Aydın, 2018, s. 54.); “Yukarıda Türk Tanrısı, Türk’ün kutsal yeri şunu şöyle yapmış.” (bk. Ercilasun, 2016, s. 513).

sınırlandırılan çalışmanın konusu, Runik harfli metinlerin tamamına yayıldığında elde edilecek veri sayısı dikkat çekici olacaktır.

Kısaltmalar

AEDPCT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

Bk: Bakınız

CTD: Compendium of Turkic Dialects

DLT: Dîvânu Lugâti't- Türk

DTS: Drevnetyurkskiy Slovar

ETG: Eski Türkçenin Grameri

EUES: Eski Uygurcanın El Sözlüğü

EUTG: Eski Uygur Türkçesi Grameri

EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

IB: Irk Bitig

KB: Kutadgu Bilig

KT D: Kül Tigin Yazıtı Doğu Yüzü

KT G: Kül Tigin Yazıtı Güney Yüzü

KT GD: Kül Tigin Yazıtı Güney Doğu Yüzü

KT K: Kül Tigin Yazıtı Kuzey Yüzü

OTG: Orhon Türkçesi Grameri

vd: ve diğerleri

Kaynaklar

- Ahanov, K. (2008). *Dil biliminin esasları*. Murat Ceritoğlu (çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1975). Eşanlamlılık sorunu ve Türk yazı dilinin eskiliğinin saptanmasında eşanlamlılardan yararlanma. *Ankara DTCF, Türkoloji Dergisi*. VI/1, 1-14.
- Aksan, D. (2004). *Dilbilim ve Türkçe yazıları*. İstanbul: Multilingual.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin sözcük varlığı*. 3. baskı. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2015). *En eski Türkçenin izlerinde: Orhun ve Yenisey Yazıtları üzerinde sözcükbilim, anlambilim ve biçembilim incelemelerinin aydınlattığı gerçekler*. 5. baskı. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2017). *Anlambilim, anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2017). *Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dilbilim III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alyılmaz, C. (1985). *Eski Türkçenin lügati*. Erzurum.
- Alyılmaz, C. (1994). *Orhun Yazıtlarının söz dizimi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları.

- Alyılmaz, C. (2001). Moğolistan'daki Türk anıtları projesi 200 yılı çalışmaları ışığında bazı tespitler. *Göktürk Devleti'nin 1450. Kuruluş Yıldönümü Sempozyum Bildirileri*. Ankara, s. 67-75.
- Alyılmaz, C. (2002). Orhun Yazıtları. *Türkler, Yeni Türkiye Dergisi*, 21, 754-764.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtları'nın bugünkü durumu*. Ankara: Kurmay Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2007). Köl Tigin Yazıtı'na sonradan yapılan eklemeler. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*. 24-29 Eylül 2000, Ankara, 107-112.
- Alyılmaz, C. (2013). Karı Çor Tigin Yazıtı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(2), 1-61.
- Alyılmaz, C. (2021). *Bilge Tonyukuk Yazıtları*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1996). Çok kelimesinin kökeni üzerine. *Türk Dili*, Haziran 1996, sayı 534, 1310-1313.
- Aydın, E. (2018). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. 2. baskı. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Berta, Á. (2010). *Sözlerimi iyi dinleyin... Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının karşılaştırmalı yayını*. Emine Yılmaz (çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Cruse, D. A. (2000). *Meaning in language, an introduction to semantics and pragmatics*. New York: Oxford University Press.
- Crystal, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics*. UK: Blackwell Publishers.
- Dankoff, R. ve Kelly, J. (1985). *Mahmud el-Kaşgari, Compendium of the Turkic dialects (Diwan Luyat at-Turk)*. Washington: Harvard University Printing Office.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische elemente im neupersischen; II Türkische elemente im Neupersischen, alif bis tā*. Wiesbaden.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengu taşları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengu taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation a functional approach to the lexicon I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Leiden-Boston.
- Eren, H. (2020). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2010). *Orhun Abideleri*. 41. baskı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erol, H. A. (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine anlam değişimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Falkum, I.L. (2001). The pragmatics and the flexibility of word meaning. K. Bibok, T. E. Németh (Ed.), *What is polysemy? - A survey of current research and results*. Oxford: Elsevier, 175-224.

- Falkum, I.L. (2011). *The semantics and pragmatics of polysemy: A relevance---theoretic Account*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. London: University College London.
- Gabain, A. v. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. (Mehmet Akalın, çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gries, S. Th. ve Barbara, S. Cognitive Linguistics. *Polysemy*. USA.
- Guiraud, P. (1999). *Anlambilim*. (Berke Vardar çev.), İstanbul: Multilingual.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaçalın, M. S., & Ölmez, M. (2019). *Mahmûd el-Kâşgarî, Dîvânu Lugâti't-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Anlam (Anlam bilimi ve iletişim)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, F. (2020). Tonyukuk Yazıtında çok anlamlılık üzerine bazı dikkatler. *Tonyukuk Kitabı*. Kürşat Yıldırım (yay. haz.). İstanbul. s. 97-106.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kormuşin, I. V. (2017). *Yenisey eski Türk mezar yazıları-metinler ve incelemeler*. Rysbek Alimov (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kormuşin, İ., Mozioğlu, E., Alimov, R., Yıldırım F. (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve kâğıda yazılı Runik belgeler*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Lewandowska-Tomaszczyk, B. (2007). The Oxford handbook of cognitive linguistics. D. Geeraerts, H. Cuyckens (Ed.), *Polysemy, prototypes and radial categories*. (s. 139-169). Oxford: Oxford University Press.
- Li, Y. S. (1999). *Türk dillerinde akrabalık adları*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Lyons, J. (1977). *Semantics- volume II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1981). *Language and linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur dönemi yazıtlarından Tes-Tariat-Şine Us*. Ankara: Belen Yayınları.
- Mert, O. (2015). *Köli Çor Yazıtı ve anıt mezar kompleksi*. Erzurum: Zafer Medya Ofset Matbaacılık.
- Nadalyaev, B. M., vd. (1969). *Drevnetyurkski slovar*. Leningrad: Akademii Nauk SSSR.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Birleştirilmiş 3. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1989). *Türk mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı dönemi-Moğolistan'daki eski Türk yazıtları: metin-çeviri-sözlük*. 1. baskı. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Ölmez, M. (2018). *Uygur Hakanlığı Yazıtları*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Palmer, F. R. (1976). *Semantics, a new outline*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Saral, R. (2021). *Runik harfli Türkçe metinlerde çok anlamlılık*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Şen, M. (2008). Miktar zarfı olarak kullanılan kelimelere lengüistik bir bakış. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 56(2), 109-124.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin deyim varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şirin, H. (2015). *Kül Tigin yazıtı notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları*. 5. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2017). *İrk Bitig, Eski Uygurca fal kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2017). *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Uçar, A. (2009). *Türkçe eylemlerde çokanlamlılık: uygunluk kuramı çerçevesinde bir çözümleme*, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon yazılı metinlerin dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Extended Abstract

The language has been divided into certain periods in the historical course. Although each period carries the influence of the previous one, it has a special vocabulary and semantic structure within itself. Kök Turkish despite the number of words that can be considered limited, increases its vocabulary beyond this limit, thanks to polysemous words. Polysemy, which is a reflection of the "economy in language" attitude, has led to the use of the same word in different meanings in a text. In this study, the Kül Tigin inscription, which is one of the first written documents of Turkish, was examined using the diachronic analysis method and only in this inscription the words that kept all their meanings alive in period were determined.

Polysemy, which is one of the sub-branches of linguistics in general and semantics in particular, has been the subject of interdisciplinary studies by many researchers. It would be appropriate to make a comprehensive definition of this concept. Polysemy is the event that a word gains new meanings without breaking from its basic meaning as a result of intralingual or extralinguistic events. From this point of view, there are two basic criteria in order to evaluate a word as polysemous. The first of these criteria is that the examined word meets more than one meaning, and the second is that these meanings are related to each other.

Another subject that needs to be mentioned in a study dealing with polysemy is homonymy. As a matter of fact, what polysemy is as well as what it is not, is among the issues that attract attention. So much so that every word that has more than one meaning may not polysemy or all interrelated meaning may not reflect a single word. For this reason, firstly, the definition of polysemy was emphasized in the study and the differences between with homonymy were expressed. In this context, homonym words are considered as structures with the same spelling but completely different meanings.

While evaluating the meaning treasure of words, the semantic labels that we attach to the words are obtained within the framework of certain criteria. As a matter of fact, there are some criteria to determine whether a word is polysemous or homonymous. It is possible to say in which category it will be evaluated by taking the etymology of a word or the relationship between the meanings of that word as a criterion. Based on etymological information, the meanings of a word are considered as homonyms if they are derived from different words in the old periods of the language. Where the etymology does not offer a

solution, the relationship between the meanings of the word should be considered. If the meanings are used as independent units that are completely different from each other, the word cannot be considered as polysemous.

A word branches off like a tree. Sometimes it has a meaning on its own, and sometimes it makes countless meanings from its body. However, it incorporates these meanings into its body with the effect of some intralingual or extralinguistic events. From this point of view, in the second part of the study, semantic events that are effective in making a word become polysemous are discussed.

In the study, semantic events that are effective in the formation of polysemous words are discussed under three headings. At the beginning of these, there are metaphors, which are divided into two as idiom metaphor and name metaphor. Idiom metaphor is based on the similarity between the two cases; name metaphor is based on the relationship between the concepts in question. Idiom metaphors occur in five different ways, from human to nature, from nature to human, between objects in nature, between senses and through concretization. For example, the use of the word "fox" for "cunning, shrewd" people is an idiom metaphor arising from the similarity relationship between a living thing in nature and a human being. Name metaphor does not look for similarity relationship between two concept. A concept is expressed with another concept to which it is related. Name metaphors, which occurring with mentioning the part instead of the whole, or the whole instead of the part, are a reflection of the richness of expression in the language. For example, "to close one's eyes to the world" means that a person has died; "come to world" means that a person is born; "tie one's head" is to say that a person is getting married.

In addition to metaphors, another factor that diversifies meaning is context. Words singly have a limited scope. However, this limited space expands with the context and becomes free. As a matter of fact, a word cannot be considered apart from its context. It gains a wholeness with another word that comes before or after it or in the sentence it takes place. It fits the text to which it is attached, like a piece of a puzzle.

Another intralinguistic factor that strengthens and deepens the expression and enables the word to gain new meanings is the reduplication structures. In addition to the basic meaning it has, a word creates a reduplication structure with another word, enabling the formation of new meanings. These words, which express different concepts when taken individually, express a new and powerful meaning when they come together.

The theoretical knowledge necessary for the definition of polysemy and the determination of polysemy words are discussed in the first two parts of the study. In the third part, which is built on the first and second parts, the theoretical knowledge has been put into practice. In this context, 570 words in the Kül Tigin inscription were handled one by one and these words were classified together with their contexts. In only one text, twenty names have been identified that keep all their meanings alive in the period. The number of data to be obtained will be remarkable when the subject of the study, which is limited to the Kül Tigin inscription, is extended to all the runic letter texts.